

Tomasz Wojewodziec

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

ZARYS KONCEPCJI KOSZTÓW LIKWIDACJI GOSPODARSTWA ROLNEGO¹

THE OUTLINE OF A CONCEPT OF FARM'S CLOSURE COSTS

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, koszty, likwidacja, renta

Key words: farm, costs, liquidation, economic rent

JEL codes: D21, D24, E71

Abstrakt. Głównym celem opracowania jest zaprezentowanie koncepcji prywatnych kosztów likwidacji gospodarstwa rolnego, które mogą stanowić ważny czynnik hamujący proces przemian strukturalnych w polskim rolnictwie. Liczba gospodarstw rolnych w Polsce, będących w różnych fazach likwidacji w 2016 roku może być szacowana na poziomie pomiędzy 40 tys. a 400 tysięcy, w zależności od zastosowanych metod i przyjętych definicji. Na koszty zakończenia bytu ekonomicznego, jakim jest gospodarstwo rolne, obok wydatków związanych z likwidacją produkcji, przygotowaniem i przeprowadzeniem transferu ziemi, składają się również różnego rodzaju koszty ekonomiczne (utracone renty ekonomiczne). Brak jest dotychczas w literaturze opracowań prezentujących wysokość takich kosztów.

Wstęp

Przełom XX i XXI wieku to okres bardzo dynamicznych zmian w polskiej gospodarce. Następujące w krótkim czasie po sobie zmiany społeczno-ekonomiczne będące następstwem transformacji systemu polityczno-gospodarczego, a następnie integracji Polski z Unią Europejską (UE), istotnie wpłynęły na kondycję polskiego rolnictwa. Polskie gospodarstwa rolne, zmuszone przez zmieniający się rynek do przyjęcia nowych reguł funkcjonowania, podejmowały działania mające na celu zwiększenie oraz poprawę efektywności wykorzystania posiadanych zasobów lub alternatywnie wkraczały na ścieżkę wychodzenia z rolnictwa. Nasilenie procesu rezygnacji z dalszego gospodarowania było obserwowane m.in. jako działanie dostosowawcze w okresie dekonjunkury gospodarczej (2008-2010) [Płonka, Musiał 2012]. O ile procesy rozwoju gospodarstw rolnych są dość szeroko opisywane w literaturze przedmiotu [m.in. Tomczak 2006, Sroka, Dacko 2010, Czyżewski, Kułyk 2017], o tyle zagadnienia wyjścia z rolnictwa, a w szczególności likwidacji gospodarstw rolnych stanowią wciąż zagadnienie słabo rozpoznane. Obecny poziom inwestycji w sektorze rolnym [Mikołajczyk, Sroka 2018] i presja jaką na rolnictwo wywierają pozostałe sektory gospodarki, będą sprzyjały nasilaniu procesów likwidacji gospodarstw rolnych w przyszłości.

Celem opracowania jest zaprezentowanie koncepcji prywatnych kosztów likwidacji gospodarstwa rolnego. Koszty te mogą bowiem stanowić istotną barierę zmian struktury agrarnej.

Materiał i metodyka badań

Rodzinne gospodarstwa rolne są specyficznymi podmiotami gospodarki narodowej, o dualnym charakterze. Łączą w sobie dwa przenikające się wzajemnie elementy: jednostkę produkcyjną i gospodarstwo domowe. Badania nad procesami zachodzącymi w gospodarstwach rolnych utrudnia ponadto mnogość stosowanych definicji, m.in.:

- „za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną

¹ Badania sfinansowano z dotacji na utrzymanie potencjału badawczego przyznanej przez MNiSW.

całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego” [Kodeks cywilny, art. 55, Dz.U. 2017.459],

- „jednostka wyodrębniona pod względem technicznym i ekonomicznym, mająca odrębne kierownictwo (użytkownik lub zarządzający) i prowadząca działalność rolniczą” [GUS]²,
- „za gospodarstwo rolne uważa się obszar gruntów, sklasyfikowanych w ewidencji gruntów i budynków jako użytki rolne (z wyjątkiem gruntów zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej innej niż działalność rolnicza), o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub 1 ha przeliczeniowy, stanowiących własność lub znajdujących się w posiadaniu osoby fizycznej, osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej, w tym spółki, nieposiadającej osobowości prawnej [ustawa o podatku rolnym, art. 1 i 2., Dz.U. 2016.617].

Wybór definicji gospodarstwa rolnego wpływa nie tylko na ocenę skali zmian zachodzących w rolnictwie, ale również na sposób definiowania likwidacji tych specyficznych podmiotów gospodarczych. *Słownik języka polskiego PWN* [2007] definiuje likwidację jako:

- „zniesienie, usunięcie lub rozwiązanie czegoś,
- postępowanie zmierzające do uregulowania spraw organizacyjnych i majątkowych rozwiązywanego przedsiębiorstwa lub organizacji, (...)”.

Na bazie powyższych rozważań można zaproponować definicję likwidacji, która będzie jednoznacznie wskazywała na zakończenie bytu ekonomicznego, jakim jest gospodarstwo rolne. Likwidacja gospodarstwa rolnego to pozbycie się w drodze sprzedaży lub przeznaczenie na cele nierolnicze czynników produkcji wykorzystywanych uprzednio w działalności rolniczej. Takie podejście do zagadnienia powoduje, że w przypadku, gdy dany podmiot nie spełnia już założeń definicji gospodarstwa rolnego stosowanej przez GUS, gdyż zaprzestał działalności rolniczej, ale wciąż spełnia kryteria definicji wykorzystywanej dla celów podatku rolnego, to należy go opisać jako podmiot w trakcie likwidacji (likwidacja niepełna, likwidacja w toku). Dopiero dokonanie dywestycji polegających na realokacji zasobów pracy, kapitału, a w szczególności ziemi rolniczej na cele nie związane z działalnością rolniczą (poprawa warunków bytowych rodziny, pozarolnicza działalność gospodarza) lub ich transfer do innych podmiotów, pozwala uznać proces likwidacji jako zakończony (likwidacja *sensu stricto*, likwidacja pełna).

Liczba gospodarstw rolnych w Polsce

Skala i zaawansowanie procesu likwidacji gospodarstw rolnych są bardzo trudne do precyzyjnej oceny. Składają się na to zarówno problemy metodologiczne, w definiowaniu gospodarstwa rolnego i jego likwidacji, jak również brak obowiązku prowadzenia przez rolników ewidencji rachunkowej oraz niepełna informacja statystyczna. Zmiana sposobu definiowania gospodarstwa rolnego przez GUS³ w 2010 roku znacznie urealniła prezentowane dane, utrudniając jednocześnie prowadzenie analiz długookresowych (tab. 1).

W pierwszej dekadzie XXI wieku największą liczbę gospodarstw rolnych odnotowano w 2002 roku, w kolejnych latach liczba ta systematycznie zmniejszała się. Do 2010 roku ze statystyki masowej wypadło 393,5 tys. podmiotów o powierzchni większej niż 1 ha UR. Jak podają wyniki powszechnego spisu rolnego z 2010 roku, zmniejszyła się również liczba gospodarstw prowadzących działalność rolniczą do ok. 1,9 mln (spadek o 13,2%). Wielkości te należy jednak traktować bardzo ostrożnie ze względu na dużą ich rozbieżność z danymi ARiMR, które wskazywały, że o płatności obszarowe w 2010 roku ubiegało się niespełna 1,4 mln gospodarstw rolnych. Prezentowane dane liczbowe wyraźnie wskazują, że znaczna część podmiotów, które w roku 2000 roku funkcjonowały w statystyce masowej jako gospodarstwa

² Zgodnie z obowiązującą definicją gospodarstwa rolne nie obejmują posiadaczy użytków rolnych nieprowadzących działalności rolniczej oraz posiadaczy użytków rolnych o powierzchni poniżej 1 ha prowadzących działalność rolniczą o małej skali.

³ Od 2010 roku GUS stosuje nową definicję gospodarstwa rolnego, zgodnie z którą gospodarstwa rolne nie obejmują posiadaczy użytków rolnych nieprowadzących działalności rolniczej i posiadaczy do 1 ha użytków rolnych prowadzących działalność rolniczą o małej skali.

Tabela 1. Liczba gospodarstw rolnych w Polsce w latach 2000-2016

Table 1. The number of farms in Poland in 2000-2016 (in thous.)

Wyszczególnienie/ Specification (gospodarstwa/farms)	Liczba gospodarstw [tys.]/The number of farms [thous.]							
	2000	2002	2004	2007	2010		2013	2016
Ogółem/Total	2859,2	2933,2	2844,2	2579,2	2277,6	1509,1*	1429,0*	1410,7*
O powierzchni > 1 ha UR/ With the area > 1 ha UAA	1885,7	1956,1	1856,2	1808,0	1562,6	1484,3*	1394,6*	1387,9*
Prowadzące działalność rolniczą/Engaged in farming	–	2177,6	–	–	1891,1		–	–
Beneficjenci JPO/ SAP beneficiaries	–	–	1400,4	1452,7	1371,9		1356,0	1346,9

* wg nowej definicji gospodarstwa rolnego GUS/in accordance with a new definition of a farm by GUS

Źródło: BDL GUS oraz sprawozdania ARiMR za lata 2004-2016

Source: GUS LDB and ARMA reports for 2004-2016

rolne, nie prowadzi już działalności rolniczej. Można przyjąć, że z jednostek, które na początku XXI wieku posiadały jeszcze status gospodarstwa rolnego ok. 0,5 mln zostało zlikwidowane lub znajduje się w różnych fazach likwidacji.

Płatności bezpośrednie stanowią jeden z najważniejszych instrumentów polityki dochodowej wobec podmiotów rolnych w krajach UE, gwarantując znacznej części z nich możliwość dalszego funkcjonowania [Prus, Wawrzyniak 2010]. Tym samym zmiana liczebności beneficjentów JPO stanowi dobry indyktor procesów likwidacji gospodarstw rolnych [Wojewodzie 2017], gdyż za nieracjonalne należałoby obecnie uznać prowadzenie działalności rolniczej bez pobierania przynależnych subsydiów powiązanych z ziemią. W Polsce największą liczbę wniosków o płatności obszarowe złożono w 2005 roku (1483,6 tys.) i liczba ta w kolejnych latach systematycznie malała, aby w 2016 roku ukształtować się na poziomie około 1346,9 tys. Jednocześnie przyjąć można, że różnica pomiędzy liczbą gospodarstw rolnych wykazywanych w statystykach masowych GUS a liczbą gospodarstw ubiegających się o płatności obszarowe, obrazuje podmioty będące w trakcie likwidacji. Korzystając z tych danych można w 2016 roku ich liczbę szacować na ok. 40 tys. Jest to jednak wielkość znacznie zaniżona, gdyż w praktyce część beneficjentów płatności obszarowych zaprzestała już działalności produkcyjnej udostępniając swoją ziemię innym użytkownikom, którzy dbają o utrzymanie jej w dobrej kulturze rolnej.

Koszty likwidacji gospodarstw rolnych

Likwidacja przedsiębiorstw przemysłowych ma często spektakularny charakter i jest szybko dostrzegalna przez otoczenie, m.in. ze względu na liczbę osób i podmiotów odczuwających jej skutki. Natomiast małe firmy rodzinne, a w szczególności rodzinne gospodarstwa rolne likwidowane są na ogół stopniowo, bez większego zainteresowania ze strony rynku. Dotychczasowe badania wykazują, że procesy likwidacji gospodarstw rolnych rzadko mają charakter gwałtowny (bankructwo) i na ogół przybierają formę ewolucyjną [Breustedt, Glauben 2007]. Przestankami do szybkiej likwidacji gospodarstwa (tzw. szybka dywestycja paliatywna) mogą być kumulujące się czynniki, takie jak: ewidentny brak następcy lub duże konflikty rodzinne, zmiana miejsca zamieszkania przez całą rodzinę, konieczność szybkiej spłaty zobowiązań, wywłaszczenie rolnika na rzecz inwestycji infrastrukturalnych, zapotrzebowanie na środki finansowe dla celów inwestycyjnych, sytuacje losowe (np. poważna choroba). W warunkach polskich czas likwidacji gospodarstwa rolnego na ogół wydłuża się ze względu na możliwość czerpania rent ekonomicznych z samego faktu posiadania ziemi rolniczej [Wojewodzie 2017, Satoła i in. 2018]. Obserwuje się jest wówczas model ewolucyjny likwidacji gospodarstwa rol-

nego, polegający na stopniowym ograniczaniu produkcji i zasobów, w skrajnych przypadkach prowadzący do degradacji całego podmiotu.

W przedsiębiorstwie (gospodarstwie), podobnie jak ma to miejsce w przypadku produktu, również można wyodrębnić koszty nabycia, koszty posiadania (eksploatacji) i koszty likwidacji. W literaturze przedmiotu bardzo rzadko zwraca się uwagę na koszty likwidacji, które mogą mieć zarówno charakter rzeczywistych wydatków, jak i kosztów szacunkowych (utraconych korzyści, utraconych rent). Zagadnienie kosztów likwidacji można rozpatrywać z punktu widzenia właściciela zasobów (koszty prywatne) lub z punktu widzenia całego społeczeństwa. Analiza kosztów społecznych powinna uwzględniać konsekwencje społeczne oraz środowiskowe zakończenia bytu ekonomicznego danej grupy podmiotów gospodarczych, np. drobnych gospodarstw rolnych [Wojewodziec 2017].

Głównym przedmiotem rozważań w opracowaniu są prywatne koszty likwidacji gospodarstwa rolnego (K_{LG}). Należy je rozumieć jako sumę utraconych przez rolnika i jego rodzinę korzyści ekonomicznych oraz poniesionych wydatków na likwidację produkcji oraz realokację posiadanych zasobów ziemi i kapitału do działalności nierolniczej lub innego podmiotu rolniczego.

$$K_{LG} = U_k + K_{zp} + K_{pt} + K_t$$

U_k – szacunkowa wartość utraconych w wyniku likwidacji gospodarstwa korzyści ekonomicznych,

K_{zp} – koszty likwidacji (zaniechania) produkcji i wyjścia z rynku,

K_{pt} – koszty przygotowania transferu ziemi i kapitału,

K_t – koszty transferu, w tym koszt poszukiwania nabywcy.

Na sumę utraconych w wyniku likwidacji gospodarstwa korzyści ekonomicznych (rent) składają się m.in.: utrata potencjalnych dochodów z działalności rolniczej i subsydiów okołorolniczych, utrata preferencji podatkowych, w tym objęcie budynków pozostających w siedlisku podatkiem od nieruchomości, utrata możliwości opłacania składek na tańsze ubezpieczenie społeczne rolników (KRUS). Obok tych kosztów *stricto* ekonomicznych występują również trudne do wyceny koszty emocjonalne, tj.: poczucie porażki i zmarnowania dorobku poprzednich pokoleń, konieczność zmiany sposobu życia i statusu społecznego.

Często niedocenianym czynnikiem hamującym przemiany strukturalne pozostają rzeczywiste koszty prywatne likwidacji gospodarstwa rolnego. Koszty te mają charakter wydatków, które musi ponieść właściciel gospodarstwa rolnego, aby móc skutecznie pozbyć się posiadanego majątku. Jako pierwsze pojawiają się koszty zaniechania produkcji, w tym sprzedaży, zabezpieczenia lub utylizacji pozostających w gospodarstwie nieużytych surowców i produktów (pestycydy, słoma, kiszonki, obornik), zabezpieczenia lub demontażu urządzeń i instalacji, takich jak m.in. zbiorniki na gnojowice, punkty poboru wody i energii elektrycznej. Znaczne wydatki mogą być generowane przez działania prowadzące do uporządkowania kwestii własnościowych, wytyczenia granic gospodarstwa w terenie. Szczególnie kosztochłonne są wieloletnie zaniechania w zakresie podziałów rodzinnych i dziedziczenia, gdyż oprócz kosztów notarialnych i opłat sądowych mogą wiązać się z koniecznością spłaty innych osób zgłaszających swoje roszczenia względem przedmiotowych nieruchomości. Odroczenie w czasie decyzji o pełnej likwidacji gospodarstwa może wynikać z braku środków finansowych na podziały geodezyjne, rozbiórkę zbędnych zabudowań oraz uporządkowanie terenu. W rachunku kosztów likwidacji gospodarstwa, należy uwzględnić ponadto wydatki na doradztwo, wycenę, ekspertyzy oraz poszukiwanie nabywców i przeprowadzenie transakcji.

Podsumowanie

W dyskusjach na temat przemian struktury agrarnej, dużo uwagi poświęca się przyczynom i konsekwencjom jej rozdrobnienia. W ocenie większości badaczy procesy koncentracji ziemi w polskim rolnictwie zachodzą zbyt wolno. Przeprowadzone analizy pozwoliły wykazać, że w latach 2013-2016 proces likwidacji gospodarstw rolnych uległ wyhamowaniu. Niemniej, liczba podmiotów będących w różnych fazach likwidacji w zależności od przyjętych metod szacowania i definicji gospodarstwa rolnego kształtowała się na poziomie pomiędzy 40 tys. a 400 tysięcy. Dla skutecznego wspierania procesów koncentracji ziemi, szczególnie na obszarach o rozdrobnionym rolnictwie, niezbędne są zarówno lepsze rozpoznanie mechanizmów, jak również wycena kosztów likwidacji gospodarstw rolnych, których wysokość może stanowić istotną barierę poprawy struktury agrarnej. Analizy prowadzone na poziomie mikroekonomicznym powinny być rozszerzone o wycenę kosztów społecznych i środowiskowych.

Literatura/Bibliography

- ARiMR (The Agency for Restructuring and Modernization of Agriculture). Sprawozdania ARiMR za lata 2004-2016 (ARMA reports for 2004-2016), <http://www.arimr.gov.pl/dla-beneficjenta/biblioteka/sprawozdania-z-dzialalnosci-agencji-restrukturyzacji-i-modernizacji-rolnictwa.html>, dostęp: 27.02.2018.
- BDL GUS, <https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3137,pojecie.html>, dostęp: 27.02.2018.
- Breustedt Gunnar, Thomas Glauen. 2007. Driving Forces behind Exiting from Farming in Western Europe. *Journal of Agricultural Economics* 58: 115-127.
- Czyżewski Andrzej, Piotr Kulyk. 2017. Wpływ zmian w otoczeniu makroekonomicznym na rozwój rolnictwa w krajach wysokorozwiniętych w długim okresie (Impact of changes in the macroeconomic environment on the development of agriculture in highly developed countries in the long period). *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu* 491: 86-96.
- Mikołajczyk Jarosław, Wojciech Sroka. 2018. Nakłady inwestycyjne w Polsce w ujęciu trzech sektorów gospodarki w latach 2005-2015 (Capital expenditures in Poland from the perspectives of three economic sectors in the years 2005-2015). *Tarnowskie Colloquia Naukowe* 5 (1): 57-70.
- Płonka Aleksandra, Wiesław Musiał. 2012. Reakcje dostosowawcze gospodarstw drobnotowarowych w okresie dekonjunkury gospodarczej na przykładzie województwa małopolskiego (Streamlining small farm operations towards the economic changes on example of Malopolska Region). *Roczniki Naukowe SERiA XIV* (8): 292-296.
- Prus Piotr, Bogdan M. Wawrzyniak. 2010. Cechy charakterystyczne rolnictwa i obszarów wiejskich w 27 krajach Unii Europejskiej (Characteristic of agriculture and rural areas in 27 European Union countries). *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego* 1 (2): 52-72.
- Satoła Łukasz, Tomasz Wojewodzie, Wojciech Sroka. 2018. Farming exit barriers encountered by small farms in light of the theory of new institutional economics. *Agricultural Economics. Zemědělská Ekonomika* (in print), <http://www.agriculturejournals.cz/web/agricecon.htm?type=futureArticles>.
- Sroka Wojciech, Mariusz Dacko. 2010. Ocena czynników rozwoju przodujących gospodarstw rolniczych z wykorzystaniem metody drzew regresyjnych typu C and RT (Evaluation of development factors in the leading agricultural holdings using the Method of Regression Trees (C&RT)). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 2: 100-112.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny* (Act of 23 April 1964. The Civil Code). Dz.U. 2017, poz. 459.
- Ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym* (Act of 15 November 1984 on agricultural tax). Dz.U. 2016, poz. 617.
- Wojewodzie Tomasz. 2017. *Procesy dywestycji i dezagraryzacji w rolnictwie na obszarach o rozdrobnionej strukturze agrarnej* (Divestment and disagrarization processes in agriculture systems with distributed agrarian structure). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie* 535 (412): 1-287.

Summary

The number of farms in Poland at different stages of closure ranged from 40,000 to 400,000 in 2016, depending on definitions and methods of estimates that have been adopted. The paper's main purpose was to present the concept of private costs related to closing a farm which can be an important factor impeding structural changes affecting Polish agriculture. The costs of winding up a business such as a farm include expenses related to closing its production, preparing and effecting the transfer of land and capital to other entities as well as other economic costs (lost economic rents). To-date no studies presenting amounts of the related costs have been developed.

Adres do korespondencji
dr hab. inż. Tomasz Wojewodzic (orcid.org/0000-0002-0817-4190)
Uniwersytet Rolniczy im. H. Kołłątaja w Krakowie
Instytut Ekonomiczno-Społeczny
al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
tel. (12) 662 34 58
e-mail: rrtwojew@cyf-kr.wdu.pl